

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 28

1947

UPPSALA 1947

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1948
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
47543

Recensioner.

STAFFAN BJÖRCK, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*. Ak. avh. Lund, Stockholm 1946.

Staffan Björcks avhandling *Heidenstam och sekelskiftets Sverige* ger ett värdefullt bidrag till den svenska nationalkänslans litteraturhistoria. Författaren har tagit som sin uppgift att ställa Heidenstams insats mot dess tidshistoriska bakgrund. Han har noga fixerat Heidenstams politiska utvecklingsgång under åren 1890–1910. Han har vidare visat, hur Heidenstams reaktioner inför samtidens politiska och sociala skeende speglas i hans rent skönlitterära alstring, både i hans tidsaktuella diktning och i hans historiska författarskap.

Avhandlingen innehåller uppslag långt utöver litteraturhistoriens ramar. Den går in på tidens politiska historia; den ger en sammanfattande bild av den nationalistiska idéutvecklingen i Vitalis Norströms, Harald Hjärnes och Rudolf Kjelléns Sverige; den rör sig också på konsthistoriens område och belyser parallellt diktarnas och målarnas upptäckt av Sverige. Någon gång får de tidshistoriska och kulturhistoriska perspektiven onödig bredd på bekostnad av de litterära.

Författaren har gått igenom en stor del av den svenska tidningspressen och de svenska tidskrifterna kring år 1900. Därjämte har han samlat och utnyttjat ett omfattande brevmaterial; bland de brevsviter som Björck först ställt till forskningens förfogande kan man nämna Heidenstams brev till Axel Lundegård. Det viktigaste materialet för undersökningen är givetvis Heidenstams egna skrifter. Här har författaren kunnat stödja sig på den nyutgivna Böök-Bangska upplagan. Men han har också själv gjort fynd vid vägen: han har spårat upp ett antal bortglömda dikter, tal och tidningsartiklar.

De två första kapitlen heter *Meningsbrytningar kring den äldre patriotismen* och *Ett nytt sinne för det svenska*. Här har Björck belyst motsättningen mellan gammal och ny patriotism vid 1800-talets slut. Den äldre patriotismen karakteriserar han som en politiskt konservativ ämbetsmannadoktrin av konventionellt moraliska och statskyrklige typ. Författarens förkärlek för pittoreska tidshistoriska notiser gör att denna skildring ibland blir en smula raljerande för att inte säga karikatyrisk; Strindbergs syn har påverkat författaren, men Strindberg var ingen pålitlig historieskrivare. I motsats mot den äldre patriotismen står Heidenstams nya nationalism: den var politiskt radikal, antiroyalistisk, amoralisk och hänsynslöst estetisk, på väg att själv bli en religion.

I ett avsnitt belyser Björck Riddarholmskyrkans roll som nationell symbol i Strindbergs, Snoilskys och Heidenstams diktning. En tidshistorisk notis av ett visst intresse kunde tilläggas: åren 1817–1906 förvarades statens trofésamling i Riddarholmskyrkan: det förklarar bättre varför denna helgedom blev den självklara sinnebilderna just för vår militära storhetstid. Heidenstam har f. ö. direkt anspelat på trofésamlingen i den inledningsång till ett häfte ungdomsdikter som Björck citerar (s. 20), där diktaren talar om »blodbestänkt ära», om »kronor, troféer och makt».

Med rätta har Björck lagt vikt vid det element av fysiologisk mystik, av jordmystik som Heidenstams nationalism rymmer. Ett moment förtjänar att framhåvas starkare än vad förf. gjort. För Heidenstam är bundenheten vid hembygdens mark av dubbelt slag. Den svenska marken är inte bara stenarna där han lekt som barn. Den svenska marken är också den jord, där fäderna vilar, där han själv en gång som död skall få sin grav. Drottning Kristinas tragedi är inte slut med hennes liv:

i främmande jorden hon sover
i ångest sin eviga sömn utan fred.

En hel rad av de karolinska krigarna grubblar över frågan om de inte ens som döda skall få vända hem till sitt land. Tanken spelar in i *En snygg vit skjorta*; den kommer klart till uttryck i *Excellensen*; den bildar ett centralt tema i *Fångarna i Tobolsk*, den av berättelserna i *Karolinerna*, som Heidenstam själv satte högst. Fosterlandskänslan når bortom livets slut: Ehrensköld som dör med armarna om den svenska klippan förkroppsligar den patriotiska mystiken också i denna speciella nyans. Marken blir i själva verket för Heidenstam en mystisk enhet, som binder samman folket, de ofödda med de levande och de döda: Sverige är det stycke mark, »där våra barn en gång få bo och våra fäder sova under kyrkohällen».

Efter ett avsnitt om Heidenstams nationella idéutveckling från 80-talsexilens år fram till år 1897, följer de kapitel, som är avhandlingens tyngdpunkt: analysen av de olika dikterna i *Ett folk* och kapitlet om *Svenskarnas lynne*. Med stor säkerhet har förf. utrett de trådar, som förbinder dikterna i *Ett folk* med samtidshistorien: dikterna blir rikare och klarare, sedda i sitt tidshistoriska sammanhang.

I gengäld har sammanhanget mellan *Ett folk* och *Karolinerna* väl mycket skjutits i bakgrunden. Begreppet ett folk förekommer redan i *Karolinerna* — inte bara i slutorden. Framför allt om en av dikterna i *Ett folk*, om *Åkallan och löfte*, gäller det, att den är koncipierad av en diktare, som ännu i fantasien levde kvar i den karolinska storhetstiden; redan ordet storhetsdröm i första raden pekar åt det hållet. Ett par kända rader i dikten lyder:

Det är bättre att hela vårt folk förgås
och gårdar och städer brinna.

Första gången Heidenstam formulerat den tanken är i ett brev till Snoilsky, från 1896, medan han var sysselsatt med att skriva *Karolinerna*: brevet är dagtecknat i Charkov, dit Heidenstam kommit på sin osteuropeiska resa i Karl XII:s spår. »Hela vår politik rör sig om pengar. Fy, fy . . . Det vore bättre att våra städer brunne.» På samma sätt är orättvisans filosofi klart uttalad i *Karolinerna*; från storhetstiden har Heidenstam sedan överfört den på samtiden. I *Den mörka julottan*, tryckt 1895, heter det: »En sådan olyckans natt som denna, giver Gud den allsvåldige människorna för att göra dem goda och stora» — det är ursprunget till raderna:

Mitt folk, du skall vakna till ynglingadåd
den natt du på nytt kan gråta.

En annan bekant sentens i *Åkallan och löfte* lyder:

Och intet folk får bli mer än du,
det är målet, vad helst det kostar.

De orden fälldes ursprungligen av Karl XII själv i berättelsen *Det befästa huset*: »Intet får vara för mer än det svenska.» — Som ett korrektiv till den tidshistoriska analysen — Björck sätter in dikten i dess sammanhang med nordisk politik, med den kämpande finska och norska nationalismen och med Kjelléns appeller — är det av en viss vikt att framhäva den historiska patina, som Heidenstams politiska idéer ägde.

Det fylliga kapitlet Om svenskarnas lynne innehåller en översikt över nittioalets folklynnesdiskussion. De Heidenstamverk som står i centrum är *Renässans*, *Om svenskarnas lynne* och *Karolinerna*. Det förefaller som om författaren med alltför lätt hand berör *Karolinernas* lynneskaraktistik.

Om *Karolinerna* har Heidenstam själv deklarerat att »berättelserna åsyfta att giva konkreta bilder av svenskt lynne». Man kan fråga, om inte lynnesbilden i åtskilliga av berättelserna är byggd över en och samma motsats — motsatsen mellan den bundna, tröga ytan, och elden på djupet. Många av de karolinska krigarna bär på en oförlöst handling. Berättelsernas dramatiska peripeti är ofta just det ögonblick, då denna handling slår ut i flamma, då det fördolda på djupet av dessa själar blir röjt. Detta hänger naturligtvis samman med den konstnärliga kompositionen — men det är på samma gång ett grepp, som står i lynneskaraktistikens tjänst. Man kan tänka på Axel Fredrik i *Högsommarlek* eller på Gunnel Fatburshustrus historia; man kan tänka på Johannes och Kerstin Bure i *När klockorna ringa*, på Måns Fransöske och på än flera: alla döljer de under ytan sitt

djupare jag. Det »förtegn» är ett nyckelord i Heidenstams lynneskaraktistik i *Adjunktens midnattspredikan* och i dikten vid Björnsons död — bör det inte användas som ett psykologiskt nyckelord också för *Karolinnernas* bild av det svenska lynnet?

Om de sociala motiven i Heidenstams författarskap handlar det åttonde kapitlet i Staffan Björcks bok. Någon central plats i Heidenstams medvetande eller i hans diktning har de sociala motiven inte. Bara en gång, i *Medborgarsång* har Heidenstam uppträtt med ett närmare preciserat socialt program; det gällde som bekant rösträttsfrågan. Men här måste man ställa sig mera skeptisk mot Heidenstams engagemang än vad författaren gör. En annan av dikterna i *Ett folk, Soldatsång*, satiriserar den svenska riksdagen: Heidenstam var tydligen, också när han skrev *Ett folk*, antiparlamentariker. Hur kunde han då, måste man fråga, tillmäta rösträttsreformen någon egentlig betydelse? Det finns på denna punkt en brist på sammanhang i Heidenstams åskådning. Kanske kunde man ha belyst denna bristande konsekvens i Heidenstams hållning, om man undersökt, i vad mån han själv brydde sig om att rösta. Frågan torde inte vara olöslig; röstlängderna lär finnas bevarade.

De två avslutande kapitlen i Björcks Heidenstambok handlar om den nationella samlings tanken, och om denna tankes definitiva nederlag kring 1909. Den ställning som nationell idébärare över partierna, som Heidenstam drömt om att inta, gick då definitivt förlorad. Säkert har författaren rätt, när han ser Heidenstams tystnande som skald i sammanhang med de kulturpolitiska brytningarna.

I det sista kapitlet kommer författaren in på *Folkungaträdet*. Till denna framställning skulle man vilja foga en kompletterande synpunkt. Filologerna har uppmärksammat, att Heidenstam i detta verk som en av de första prövat en språklig arkaisering av klart östnordisk typ. Den tidigare götiska traditionen — från 1800-talets början till dess slut — hade framför allt hämtat sina mönster från den norsksländska diktningen. När Heidenstam på denna punkt bryter med den tidigare götiska traditionen, har man troligen rätt att se detta i samband med hans litterärt-nationella svenskhetsprogram som under unionskrisens år också hade en politisk spets.

Att belysa Heidenstams ställning i den götiska traditionen skulle för övrigt vara en lockande uppgift. Han har fortsatt den — när han skrev om Karl XII, sina fornordiska dikter, och när han i första partiet av *Ett folk* skildrade asarnas invandring. Men han har också på flera punkter brutit med den: olikheterna är betingade bl. a. av den nya historiska situationen.

Uppgiften att belysa Heidenstams ställning till göticismen ligger åtminstone till största delen utanför denna avhandlings ram. Författaren har koncentrerat sig på de tidshistoriska perspektiven. Han har kunnat visa, att den tidshistoriska metoden är fruktbar också när den tillämpas på en så renodlat individualistisk diktare som Heidenstam.

Carl Fehrman.

GÖSTA LUNDSTRÖM, *Frans Michael Franzén. Liv och diktning under Kumlatiden*. Ak. avh. Göteborgs högskola. Göteborg 1947.

Dr Gösta Lundströms avhandling för fram genom ett av den svenska litteraturhistorien väl kartlagt område, men ändock har författaren haft förmånen att få röra sig utefter en icke förut banad väg. Franzéns Åbo-diktning har varit föremål för ett par monografier av Castrén och av Sverker Ek, men Kumlatiden 1811–25 har först nu fått en mer ingående behandling. Författaren har kunnat bygga på nytt handskriftsmaterial, framför allt den viktiga brevväxlingen mellan Franzén och Rutström. Han har givit en fängslande bild av Franzéns liv under dessa år i den vackra prästgården i Kumla, som låg så lämpligt till för litterära resande åt olika håll, och han har gjort en grundlig undersökning av Franzéns diktning under den ifrågakvarande perioden, där kapitlet om psalmerna betecknar en höjdpunkt. Skildringen ger också en fint nyanserad bild av personligheten.

Men ändock är det i behandlingen av Franzéns personliga utveckling, som man saknar mest. De problem som man alltid måste stanna inför hos Franzén, oemotsvärligheten mellan den strålande ungdomsdiktningen och den senare produktionen, har författaren skjutit undan med hänvisning till att vändningen i Franzéns